

ЛЕКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ РАМАНА АНДРЭЯ МРЫЯ “ЗАПІСКІ САМСОНА САМАСУЯ”

В. А. Машковіч
БДПУ (Мінск)

Навук. кіраўн. – Н. П. Лобань, канд. філалаг. навук, дац.

Анотацыя. У артыкуле вызначаюцца асаблівасці лексікі сатырычнага рамана Андрэя Мрыя “Запіскі Самсона Самасуя”, аналізуюцца сродкі мовы ў творах пісьменніка, якія надаюць гумарыстычную афарбоўку.

Ключавыя словы: фразеалагізмы; прыказкі; дыялектызмы; параўнанні; канатацыйныя лексічныя адзінкі; моўныя штампы; перыфразы.

Станаўленне выдатнага пісьменніка-сатырыка Андрэя Мрыя (Андрэя Шашалевіча) пачалося з працы ў перыядычным друку. Яго газетныя матэрыялы з часам усё больш пазбаўляліся сухой інфармацыйнасці, аднамернасці, прывязкі да асобных фактаў, у іх назіралася імкненне да абагульненасці і значнасці гаворкі пра жыццё і людзей. Жанравая трансфармацыя матэрыялу пачала адбывацца нібы сама сабой. Простыя газетныя нататкі Андрэя Шашалевіча пераўтварыліся ў досыць разгорнутыя і па-мастацку адметныя нарысы пра нейкія цікавыя падзеі, своеасаблівыя чалавечыя характары, адбылася эвалюцыя не толькі ў бок мастацкасці, але і да строгай навуковасці і праблемнасці [1]. Трапны выраз, жывое народнае слова, цікавае параўнанне, эпітэт, свежая дэталёвая непасрэдна перададзены дыялог – гэтыя і іншыя прыкметы прафесійнай прозы спрыяюць таму, што нарыс паступова перарастае ў дакладней, дарастае да апавядання. Ужо ў канцы 20-х гадоў Андрэй Шашалевіч сфарміраваўся як пісьменнік са сваёй арыгінальнай творчай манерай. У часопісе “Узвышша” публікаваліся яго гумарыстычныя апавяданні, а потым і сатырычны раман “Запіскі Самсона Самасуя”.

Калі і як прарэаўся ў празаіка гумарыстычны і сатырычны талент, бо яго не было ў тых першых нататках? Зыходзім з меркавання і пераканання, што здольнасць смяяцца самому і смяшыць іншых, іранізаваць і пацвельвацца – гэта прыроджаныя ўласцівасці характару, а не якасці, якія можна набыць. Дачка пісьменніка сведчыць, што Антон Антонавіч “умеў добра смяяцца, умеў і жартаваць” [3]. Аднак, даводзіцца адзначыць, што па першых спробах пярэця цяжка дый немагчыма ўгадаць аўтара спелых гумарыстычных апавяданняў і сатырычнага рамана “Запіскі Самсона Самасуя”.

Андрэй Мрый наступнымі словамі выказвае меркаванне аб канцэпцыі свайго рамана: “Я спадзяваўся, што больш спакойныя людзі аб’ектыўна, справядліва ацэняць раман. Мне было вядома, што масавы чытач у галоўным герою рамана цудоўна разабраўся і бачыў у ім прайдзісвета, што сваімі адміністрацыйнымі дзеяннямі дыскрэдытыце Савецкую ўладу і дэмаралізуе новае жыццё... Я прызадумаўся. Няўжо сапраўды высмейванне адміністратараў, падобных Самасую, дасягае адваротных вынікаў і зусім не трэба савецкаму чытачу?” [2, с. 53].

Чытаючы сатырычны раман Андрэя Мрыя, нельга было не звярнуць увагу на адметнасці мовы яго галоўнага героя і другарадных персанажаў; яна насычана цікавымі фразеалагізмамі, прыказкамі, дыялектызмамі, параўнаннямі, канатацыйнымі лексічнымі адзінкамі, моўнымі штампамі, перыфразамі і г.д. Важным прыёмам сатырычнага выкрыцця становіцца выкарыстанне мастаком гаваркіх уласных імёнаў і прозвішчаў, напрыклад, *Самсон Самасуй*. *Самсон* – імя, што павінна азначаць сілу, веліч, магутнасць яго носьбіта, у перакладзе са старажытнаўрэйскай мовы “сонечны”, “сонца”. У рамане аказваецца ўсё наадварот: *Самсон* – імя, за якім хаваецца прыстасаванец, прайдзісвет, кар’ерыст, маніпулятар са сваёй праграмай дзеянняў. *Самасуй* – чалавек, які ўсім навязвае свае паслугі, хоча служыць і прыслужваць у карысных мэтах, “высунуцца” ў начальнікі. Іншыя ўласныя імёны не менш вобразныя, характарыстычныя: філосаф *Торба*, настаўнік *Цыба*, настаўнік *Мамон*, тав. *Сом*, дзяўчына *Крэйна Шуфер*, вантробшчык дзявочага сэрца *Джэк*, аграном *Агітцы*, настаўнік *Юрлік*, настаўніца *Зязюлька*, начміл *Какоцька*, перапісчыца выканкама *Зоя Люсарэнка*, тэлефаніст *Свердзялюк*, касір рабкама і кіраўнік драмгуртка *Шкулік Зізь*, настаўніца *Крутарожкава*, тэлефаністка *Горбік*, бухгалтар т. *Лін*, настаўнік *Калабух*, старшыня рэўкома *Беларыбкі*, *Тэроцьк*, *Ягор Гарачы*, таварыш *Вокунь*, т. *Домна*, *Злыбядуха Багдан*, *Зычок*, *Дулянок*, *Кудлянок*, *Курапат*, *Хвэя* і інш.

Для стварэння мясцовага каларыту, моўнай характарыстыкі персанажаў, дасягнення экспрэсіі аўтарам шырока выкарыстоўваюцца прафесіяналізмы, дыялектызмы, прастамоўная лексіка. Так, у творы А. Мрыя сустракаем з дыялектызмамі розных тыпаў:

- лексічныя дыялектызмы: *начукала* – *пагадавала*, *укарацілі* – *звольнілі*, *распростваць* (*кабылу*) – *васпрагаць*;
- граматычныя дыялектызмы: *гарадох*, *пакажэце*, *аднэй рукой*, *у маіх гадох*, *буржуазея*, *канек сагом*, *грудзёх*, *мясцох*;
- фанетычныя дыялектызмы: *вакешкі*, *габінет*, *гальштух*, *тратувар*, *гостры*, *гарды*, *хворыжка*;
- словаўтваральныя дыялектызмы: *урамантуюць* і інш.

Прыказкі і прымаўкі ў рамане “Запіскі Самсона Самасуя” – адзін з самых яркіх сродкаў мастацкай выразнасці, напрыклад: *Што пішы, а што ў галаве насі; Там дрэнна, дзе нас няма; Хто высока лятае, той нізка сядзе; Не будзь замахайлай, не хапайся за ўсё, як папоўна замуж; Каровы, якія дужа равуць, мала малака даюць; Не дражні чорта. Чорт чортам смярдзіць; Сук не дрэва, балота не золата, Самасуй не працаўнік; Кусайся, хоць зубоў не маеш* і г.д. [2, с. 114–116].

У літаратурна-мастацкім стылі выкарыстоўваюцца разнастайныя сродкі і нават цэлыя фрагменты іншых стыляў (навуковага, афіцыйна-дзелавога, публіцыстычнага), таму ён як бы ўбірае ў сябе шматвобразную гаму розных стылёвых афарбовак. Раман насычаны вялікай колькасцю канцылярызмаў і

моўных штампаў, якія ўжываюцца з мэтай лагічнага і тэрміналагічнага ўдакладнення, а таксама надаюць мове катэгарычнасць, недвухсэнсоўнасць, афіцыйнасць, робяць яе эканомнай і іранічнай: *зробіў такія практычныя мерапрыемствы; я на свае вушы чуў мяшчанскія пракламацыі; урэгулявала сваю кроў; размежаваць свае функцыі ад функцый дзяржаўных; з сваім тэмпераментам вынес рэзалюцыю; зробіць крокі да ажыццяўлення самай шчыльнай сувязі з ёю і інш.*

Андрэй Мрый творча выкарыстаў вобразна-выяўленчыя магчымасці параўнання. У параўнанні выяўляецца мастакоўская своеасаблівасць пісьменніка, яго стаўленне да таго, што адлюстроўваецца ў творы. Напрыклад: *я пазнаю яе па голасе, меладычным, як у жалейкі; зусім не слухае даклада, а шчыльна, як вуж, абкруціўся каля Крэйны; Лін, як жаба пяшчотная, вёў сзаю лінію; ты мне патрэбна, як наветра, як жыццё; Лін засмяяўся, і смех яго быў як у акулы імперыялізму; справа доўгая, як макарон; я ляцеў з гары, як бульба і інш.*

Сярод моўных сродкаў, з дапамогай якіх рэалізуецца эстэтычная функцыя мовы, важнае месца належыць перыфразам – сэнсва пеладзельным выразам, якія апісальна абазначаюць прадмет або дзеянне, паказваючы адначасова іх адметнасць. Шырока выкарыстоўваюцца перыфразы і ў рамане “Запіскі Самсона Самасуя”: *нябесны самагонны апарат; чалавек барахольнага маштабу; дзынкнула смехам; стадыя масавага шалёнства (аб рэлігіі); скончыла жыццё; рот белых перламутраў; пырснула высокую нотай смеху.*

Такім чынам, лексічныя, а таксама фанетычныя, фразеалагічныя і граматычныя сродкі мовы з’яўляюцца неабходным матэрыялам для напісання любога твора. А. Мрый – з тым аўтараў, якія маюць пачуццё меры і валодаюць уменнем працаваць з гэтымі матэрыяламі. Яго раман “Запіскі Самсона Самасуя” – выдатнае гэтаму пацвярджэнне.

Літаратура

1. Бугаёў, Д. Дасягнутае і страчанае. Жанрава-стылёвыя тэндэнцыі ў развіцці беларускай літаратуры ХХ стагоддзя (20–30-я гады). Сатырычная проза. Андрэй Мрый / Д. Бугаёў // *Полымя*. – 1993. – № 12.
2. Мрый, А. Запіскі Самсона Самасуя / А. Мрый. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 124 с.
3. Прушынская, Н. Пісьмо ў прасторы і часе / Н. Прушынская // *Созвучие. Литература и публицистика стран Содружества [Электронны рэсурс]*. – Режим доступа: <http://sozvuchie.by/news/2016-09-18>. – Дата доступа: 17.04.2017.